

Stop de rituele dansen rond 19^e-eeuwse relictten!

De noodlottige adoratie van de **metropool**

De 21^e eeuw heet de eeuw van de stad te zijn. De hedendaagse trek naar de stad is inderdaad onmiskenbaar. Maar naar welke stad? Naar de steeds verder uitdijende mastodontsteden met hun leefbaarheidproblemen als erfgenamen van de in de 19^e eeuw ontstane metropolen? Nee, dank u! Welke alternatieven zijn er, met name in het veel gedifferentieerdere stedelijk landschap van Europa? Meerkernige stedenlandschappen die ook ecologisch, sociaal en cultureel op langere termijn beter tegen een stootje kunnen. Waarin plaats is voor de zowel economisch als ecologisch veelal zeer succesvolle middelgrote stad. Dergelijke stedelijk milieu's zijn bovendien veel beter dan metropolen in staat hun ecologische en economische *foot print* in evenwicht te houden, zowel op (eu)regionaal als op continentaal en mondiaal schaalniveau. Maar hoe zouden dergelijke meerkernige stedelijke configuraties of **multipolen** dan met succes bestuurlijk verankerd kunnen worden? Een eerste verkenning.

=De metropool, de natiestaat en het hedendaagse neoliberalisme

De groei en opbouw van de metropool is onlosmakelijk verbonden met het ontstaan en de verdere uitbouw van de moderne natiestaat in de 19^e eeuw. Bepaalde delen van Europa waren er op dat vlak eerder bij dan andere. In Frankrijk en Groot-Brittannië bijvoorbeeld vormde de centralisering van de nationale staat al vóór het industriële tijdperk de basis voor de verdere uitgroei van hun centrale en politieke machtscentra Parijs en Londen tot stedelijke agglomeraties met een enorme uitstraling en aantrekkingskracht. Die kracht werd alleen maar sterker toen met de industriële en de daaraan voorafgaande agrarische revolutie verstedelijking en de daarmee gepaard gaande arbeidsmigratie in een stroomversnelling kwamen. Bovendien werden deze metropolen in de loop der tijd de onbetwiste centra van wijd over de aardbol uitdijende en elkaar beconcurrerende koloniale wereldrijken. Landen als Duitsland en Italië daarentegen, relatieve laatkomers op het gebied van industrialisering en moderne natievorming en hekkensluiters op koloniaal vlak, laten een heel ander verstedelijkingspatroon zien. Daar wisten de hoofdsteden niet uit te groeien tot de onbetwiste stedelijke centra van de natie. Het zwaartepunt van de verstedelijking had zich daar in voorafgaande eeuwen elders in het land ontwikkeld en die ontwikkeling zette zich daar versneld door in de industriële periode: in Duitsland in het westen van het land, in Italië in het noorden. Berlijn en Rome wisten tot op de dag van vandaag niet de omvang en dynamiek te krijgen van een Parijs of Londen.

Deze immer verder uitdijende megasteden en hun buiten-Europese evenknieën gelden heden ten dage meer dan ooit als overall toepasbare norm voor succesvolle verstedelijking, ondanks de groeiende nadelen op het gebied van leefbaarheid die met de verdere groei van dergelijke

megasteden gepaard gaat als verkeerscongestie, milieuvervuiling, aantasting van de volksgezondheid en van ruimtelijke kwaliteit, verdergaande ontbinding van sociale cohesie en groeiende criminaliteit. De metropool als norm, dat is wel eens anders geweest, met name in de 20^e eeuw, toen in de loop der tijd de nadelen van megacityvorming steeds duidelijker werden. Daarmee groeide het verzet ertegen, met name in Europa. Her en der op het continent deden daarom andere verstedelijkingsconcepten opgeld in de ruimtelijke ordening, waarbij niet zelden aangesloten werd op historisch gegroeide patronen van meer gespreide verstedelijking waarbij met name de op het gebied van de combinatie van economie en leefbaarheid succesvolle middelgrote steden in het oog sprongen. Maar toen aan het eind van de eeuw een forse neoliberale wind ging blazen, keerde het tij en werden de metropool en de megastad al weer snel de norm.

Voorals in het sterk verstedelijkte en economisch dynamische Noordwest-Europa geniet de metropool grote populariteit, althans onder de bestuurlijke en zakelijke elites, bij de economische lobbygroepen en politici en bestuurders van allerhande ideologische kleur en bestuurslaag. Dat het dagelijks leven in de twee hier gelegen grote metropolen voor gewone mensen niet in de laatste plaats aan de sociale onderkant van de samenleving er verre van rooskleurig uitziet doet weinig af aan het dominante beeld dat deze megasteden in de media genieten. Londen is daarbij de meest dynamische van de twee – maar hier ontstaan her en der barsten in het succesbeeld: niet alleen aan de onderkant van de huizenmarkt rijzen er problemen, maar ook in het middensegment, en wel door het groeiende ruimtegebrek binnen de grenzen van *Greater London* - naar aanleiding van deze ontwikkeling wordt er aan gedacht meer te gaan bouwen in en om middelgrote steden buiten de agglomeratie [1]. Parijs loopt achter op de grote Britse broer, economisch en demografisch, en zou hem daarom zo graag inhalen. Dit hele streven van de lichtstad heeft echter iets merkwaardig tegenstrijdigs. Het project *Le Grand Paris* werd in het vorige decennium door Sarkozy gelanceerd. Er werd toen welbewust gebroken met de politiek om de bevolkingsgroei in het *Ile de France* af te remmen ten gunste van de ontwikkeling van steden die in een hoefijzervorm op zeer geruime daarvan afstand liggen (van Rennes via Nantes, Bordeaux, Perpignan, Montpellier, Toulouse en Lyon tot Straatsburg), een beleid dat de voorafgaande decennia echter wel de nodige vruchten had afgeworpen. Nee, thans diende Parijs zijn woordje mee te spelen in de *rat race* tussen de megawereldsteden, waarbij natuurlijk het vizier vooral gericht was op buurman-concurrent Londen. Zo'n kleine acht jaar later is mede dankzij deze politiek het probleem van de sociaal-ruimtelijke segregatie [wie zei daar *banlieu's*?] alleen maar toegenomen, zoals de huidige premier Valls moet toegeven [2], maar aan het project van *Le Grand Paris* mag niet getornd worden.

Ruimtelijke ordening als een steeds verder op de spits gedreven concurrentie tussen steden en agglomeraties om de gunst van investeerders en ondernemingen. Het is de trend in heel Europa, en niet in de laatste plaats in het meest dynamische deel van het werelddeel, Noordwest-Europa. Niet alleen de twee megapolen Londen en Parijs doen er aan mee, maar ook steden en agglomeraties met een veel geringere geo-economische reikwijdte pronken zich heden ten dage met graagte vaak enigszins potsierlijk met de eretitel 'metropoolregio'. En dat terwijl zulke steden en agglomeraties hun relatieve succes vaak juist ontleend hebben aan samenwerking en taakverdeling met ander onderdelen van de stedelijke landschappen waarvan zij deel uitmaken. Het succes van dergelijke interstedelijke configuraties is juist gelegen in het subtiele spel van geven en nemen waarbij elke stad of agglomeratie zijn specialismen en sterke punten uitspeelt en tegelijk samen op trekt op die vlakken waar men op eigen kracht de nodige massa mist. Een te felle wedijver tussen steden en agglomeraties of een louter economistische benadering van ruimtelijke vraagstukken ondermijnt juist de kracht en de cohesie van dergelijke configuraties en kan afbreuk afdoen aan de leefbaarheid en de landschappelijke en ecologische kwaliteit en daarmee ook negatieve effecten sorteren op sociaaleconomisch gebied. Een evenwichtig, vitaal en veerkrachtig ruimtelijk beleid zou daarom niet als een blind paard moeten aanhollen achter ogenschijnlijke metropolitane *successtories* maar veel meer oog moeten hebben voor de toekomstpotenties van het fijnmazig gedifferentieerde landschapsmozaïek van stad en land zoals dat zich in Europa ontwikkeld heeft, ook ja juist in het dicht bevolkte en sterk verstedelijkte noordwesten van het werelddeel. Een landschapsmozaïek dat het verdient verder ontwikkeld en versterkt te worden conform de duurzame en interactieve eisen

des tijds. Dat er daarbij ook het nodige gecorrigeerd moet worden aan wat er in deze Noordwest-Europese contreien is scheef gegroeid is in de laatste twee eeuwen aan industriële en urbane ontwikkeling, behoeft beslist nader betoog, waarover meer in het volgende tekstblok.

=Naar de 21^e-eeuwse multipool met een *foot print* tussen autarkie en synergie

[

De metropool is daarbij natuurlijk niet de enige minder vrolijk stemmende ruimtelijke erfenis uit de 19^e eeuw. Een andere ruimtelijke uitwas uit de industriële revoluties van de 19^e en 20^e eeuw zijn de industrierevieren die zich schier ongeremd ontwikkelden rond de vindplaatsen van steenkool, bruinkool en ijzererts, vaak ongeacht en haaks op de ruimtelijke structuren die zich vóór de industrialisering 'bovengronds' hadden ontwikkeld. Je zou ze ook 'multipolen' kunnen noemen, dergelijke meerkernige stedelijke nederzettingspatronen - dit in tegenstelling tot de metropool, een structuur gegroepeerd rondom een duidelijke kern (metro, van het Griekse met *mètèr* – moeder). Deze sterk gecentraliseerde klassiek industriële tegenhanger van de multipool met zijn ernstige verstoring en vernietiging van de landschappelijke context en het natuurlijke milieu is natuurlijk het laatste wat we op het oog hebben als favoriete verstedelijkingsstructuur voor de 21e eeuw. Het gaat er juist om wat de ecologisch, economisch-logistiek en sociaal-cultureel beste verstedelijkingsstructuur *tijdens en na* de zogeheten '*Derde Industriële Revolutie*' [3] zou kunnen en moeten worden. Iedere industriële revolutie bestaat uit een accumulatie van en reeks elkaar versterkende technologische vernieuwingen op het vlak van communicatie en energievoorziening. De eerste revolutie steunde op kanalen en spoorwegen (communicatie) en stoomtractie (energie; late 18^e/ 1^e helft 19^e eeuw), de tweede op telecommunicatie en elektriciteit (communicatie) en olie (energie; late 19^e eeuw tot de jaren '70 van de 20^e eeuw). De derde revolutie wordt gedreven door digitalisering (communicatie; daar zitten we nu midden in) en verduurzaming van energievoorziening (energie; daarvan staan we nu aan het begin, zo is althans de opgave). Het tijdperk van de eerste twee revoluties brachten de metropool en de meerkernige industriële industrieagglomeratie voort, de derde revolutie heeft beide wangedochten niet meer nodig en zou mogelijkheden kunnen bieden aan ver- én ontstedelijkingspatronen die de nodige ruimte en respect bieden aan ecologie en leefbaarheid. Want energiewinning is niet in de toekomst niet langer gebonden aan bepaalde locaties, zoals bij de delving van bepaalde fossiele brandstoffen en de overmatig sterke en grote concentraties van mensen als arbeidskrachten is dan venmin nog langer nodig. Dankzij de hedendaagse snelle ontwikkeling op het gebied van informatie- en communicatietechnologie zou zelfs de gedachte post kunnen vatten dat met een internetverbinding en een 3D-printer iedereen *on any place in any time* aansluiting zou kunnen hebben op de werkplaats van de *global village*. Dat klinkt heel aantrekkelijk, maar bij een dergelijke denkwijze gaan we voorbij aan de sociaal-culturele kant van economie en samenleving. Allicht maakt de fysieke en virtuele infrastructuur van het internet theoretisch gezien een geografisch veel meer gespreid occupatiepatroon mogelijk. Maar desondanks mag de stad zich in een groeiende populariteit verheugen. Want de mens is en blijft een sociaal wezen met behoefte aan het nodige *face-to-face*-contact met de stad als favoriete ontmoetingsplaats. Als occupatievorm, sociaal-cultureel leefmilieu en referentiekader lijkt de stad heden ten dage juist springlevender dan ooit. Of echter de 19^e-eeuwse klassieke metropool, in de 21^e eeuw meer en meer uitgroeiend en verwordend tot een werkelijk monstrueuze, onbeheersbare en door scherp sociale tegenstellingen geteisterde mega-miljoenenstad, in zo'n geval de sociaaleconomisch en sociaal-cultureel meest aanvaardbare vorm van verstedelijking vormt is zeer de vraag. Gespreide verstedelijkingspatronen zoals die historisch in Europa gegroeid zijn bieden dan in menig opzicht waarschijnlijk meer soelaas, met als hoofdpatroon dat van bijvoorbeeld Randstad Holland, waar een poging gedaan is tot een zekere taakverdeling te komen tussen de grootste steden in een fijn gemodelleerd mozaïek van stad en land dat ecologisch en sociaal-cultureel een optimum zou moeten kunnen bieden. De Derde Industriële Revolutie zou ons in Noordwest Europa als een soort EURandstad in het groot in staat moeten kunnen stellen het niveau van dat optimum nog een stuk verder naar boven toe bij te stellen, zowel in ecologisch als sociaal en cultureel opzicht.

Om met dat laatste te beginnen: bij de propagandisten van de Derde Industriële Revolutie lijkt sprake te zijn van een bijna vanzelfsprekende grondgedachte dat de logica van de interactieve digitale netwerkstructuur bijna als vanzelf democratische, decentrale en coöperatieve structuren oproept. Als of - om het in marxistische termen uit te drukken - uit nieuwe ontwikkeling van de productiekrachten bijna automatisch nieuwe productieverhoudingen voortvloeien. In dit verband wordt door Rifkin en soortgelijke digitale ideologen maar al te vaak uit het oog verloren dat dankzij de digitale revolutie ook het kapitalisme, en dan met name het financiële kapitalisme, extra dynamisch en daarmee geo-economisch expansief en agressief en geworden is en daarmee een groot gevaar vormt voor de maatschappelijke evenwichtigheid, stabiliteit en rechtvaardigheid. *Big data* vormen daarbij een even dankbare als zeer verleidelijk te manipuleren prooi. Potentiële nieuwe markten zijn er voor om opengebrouwen te worden, als het niet goedschiks gaat dan kwaadschiks. De groei van de sociale ongelijkheid komt in een stroomversnelling en uit zich ook ruimtelijk in een steeds verdergaande ruimtelijke segregatie (de armoede, hoe meer dramatisch *footloose* op de economische of politieke vlucht geslagen, lijkt daardoor juist des te sterker gettogebonden geworden dan ooit), ook in menige Europese grote stad die tot voor kort als schoolvoorbeeld van sociale menging gold [4]. Bij dit alles is het overigens nog maar de vraag of en hoe Europa in dit opzicht een eigen sociale weg kan en wil volgen, omdat ons nog immer economisch 'imperialistische' werelddeel immers op mondiaal schaalniveau op menig vlak juist zelf een niet onbelangrijk deel van het probleem vormt, waarover verderop meer.

Dat 'imperialisme' uit zich niet alleen op economisch en sociaal vlak, maar ook ecologisch. In dit verband wordt er vaak gesproken van de ecologische *foot print* of voetstap die ontwikkelde stedelijke gebieden zetten op het ruimtelijk beslag op de natuur e bodem elders in de wereld. Naast (ondermeer fossiele) grondstoffen zijn het vooral de claims op agrarische cultuurgronden die hier aan de orde zijn. Mag het relatieve ecologische beslag van Europa op wereldschaal langzaam afnemen, in absolute aantallen blijft dit nog altijd aanzienlijk en buitenproportioneel. Het zou in dit verband daarom absoluut geen kwaad kunnen dat Noordwest Europa nieuwe vormen van relatieve autarkie zou gaan ontwikkelen. Op het gebied van duurzame energievoorziening is hier een wereld te winnen en kan de *Energiewende* op dit vlak op termijn de redding voor het relatief grondstofarme werelddeel betekenen. Op het gebied van de voedsel voorziening is er echter nog een lange weg te gaan; zelfs een bescheiden begin in de goede richting is hier nog niet bespeurbaar. Europa beschermt nog steeds zijn eigen landbouwmarkt en faciliteert en stimuleert zijn technologisch en financieel meest geavanceerde met name in het westen gelegen agrarische sectoren aan de hand van een tamelijk assertieve 'buitenlandse' strategie. Een dubbele strategie: zowel bij het verwerven van goedkope grondstoffen voor de eigen landbouw als bij de afzet van eigen producten. Op beide fronten gaat een en ander gepaard met een tamelijk agressieve 'economische oorlogsvoering': op het verwervingsfront in de slag om de controle van landbouwgronden, niet alleen buiten het continent, maar ook en niet in de laatste plaats in de periferie van Europa, bijvoorbeeld in landen als Roemenië [5] en de Oekraïne [6]. Op het gebied van het veroveren van nieuwe agrarische afzetmarkten laat Europa zich evenmin onbetuigd, de Nederlandse agro-industriële sector voorop, met als pregnant voorbeeld het binnendringen met koemelkproducten in buiten-Europese afzetmarkten. Een streven naar relatieve Europese agrarische autarkie zou hier een stap in de goede richting zijn, hetgeen de nodige aanpassingen op diverse fronten vereist. Allereerst door aanpassingen in de samenstelling van het voedselpakket, meer te richten op gericht cultures van eigen Europese bodem. Daarnaast moet de moet er meer, ook relatief kleinschalige ruimte gevonden worden voor duurzame landbouw, ook in het relatief sterk verstedelijkte Noordwest Europa. De multipool biedt daar veel meer mogelijkheden voor dan tot op heden worden benut, tot 'stadslandbouw' aan toe. Maar alleen daarmee komen we er natuurlijk niet. De agrarische productie in landelijke buitengebieden van Europa blijft onmisbaar, maar de harde kapitalistische manier zoals die nu al dan niet in EU- kader plaats vindt ontworpen economie en samenleving daar en brengen onvermijdelijk verdere migratiestromen naar het rijkere en al sterk verstedelijkte westen van het werelddeel teweeg. De periferie van Europa zou op dit punt alleen ingezet mogen worden op voorwaarde dat een en ander niet leidt tot maatschappelijke ontworpen en gebaseerd is op een

EU-beleid dat gericht is op een evenwichtige sociaaleconomische en ecologische ontwikkeling van de buitengebieden. Een zelfde beleid zou de EU natuurlijk moeten ontwikkelen ten aanzien van de onvermijdelijk blijvende inzet van landbouwproducten en -arealen buiten Europa. De ontwikkelingsamenwerking die de afzonderlijke lidstaten verlenen komt nu nog te vaak neer op smeerolie voor de eigen export. Een in deze zin verantwoorde en kansrijke synergie met de Europese periferie en de wereld buiten Europa is hier dus geboden.

=Op zoek naar bestuurlijke verankering van de multipool van de 21e eeuw

De meerkernige inter stedelijke configuraties zoals wij die nu in Noordwest Europa kennen hebben zich in de loop der tijd steeds verder ontwikkeld tegen alle verdrukking in, tegen alle aanwezige barrières van de hier gelegen natiestaten en hun primaire gerichtheid op de ontwikkeling van de eigen nationale economie in. Ook de huidige ordoliberalen EU-politiek is helaas nog steeds primair gericht op de economische concurrentiekracht van de eigen nationale economie van de lidstaten en niet of in veel mindere mate op de synergie die kan uitgaan van grensoverschrijdende interstedelijke samenwerking van onderop. Ondanks dit alles zet de economische logica van een dergelijke samenwerking door, zij het te traag en met te weinig te slagkracht om echt het verschil te kunnen maken. Vooral binnen de het stedelijk netwerk in de drie-/vijfhoek Parijs[-Rijssel]-Amsterdam[-Ruhrgebied]-Frankfurt zijn de grensoverschrijdende synergiepotenties veelbelovend. Er lijkt hier tegen wil en dank een soort euregionale randstad in het groot ontstaan te zijn met de Ardennen/ Eifel als een soort groene hart op ruimer bemeten formaat. Wat hier echter node gemist wordt is een bestuurlijke verankering van een dergelijke samenwerking. Er bestaat natuurlijk al wel een bestuurlijke kern, de Benelux, het grensoverschrijdende samenwerkingsverband dat aan het eind van de oorlog werd opgericht, lange tijd een min of meer slapend bestaan leidde maar de laatste jaren weer een zij het nog zeer bescheiden opleving kent. Onderdeel van die opleving bestaat uit de uitbreiding op tal van beleidsterreinen met de aangrenzende Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen. Deze samenwerking zou de bestuurlijke kiem van een verdere bestuurlijke verankering kunnen worden voor de multipool in de PAF-driehoek (Parijs-Amsterdam-Frankfurt). Intensivering van de samenwerking met de twee andere hier gelegen deelstaten Rijnland-Palts en Hessen ligt daarbij vervolgens het eerste voor de hand. Een zwaardere dobber wordt de samenwerking met de in deze driehoek gelegen Franse *régions* Elzas/Lotharingen/Champagne, Ile de France en Nord/Pas-de-Calais/ Picardië. De recente bestuurlijke hervormingen in Frankrijk, waarbij veel *régions* werden samengevoegd om daarmee beter opgewassen te zijn tegen met name de Duitse deelstaten en de *régions* iets meer bevoegdheden kregen ten detrimente van de departementen, moeten zich nog bewijzen. Zal *L'État* de nieuwe grotere *régions* echt de nodige eigen levensruimte laten? En zal 'Parijs' bereid zijn het prestigeproject '*Le Grand Paris*' een paar tandjes terug te schroeven ten gunste van een stedelijke opwaardering van bijvoorbeeld een regionale grensoverschrijdende randstad Luxemburg-Metz op de verkeersas naar Frankfurt net zoals enkele decennia geleden gebeurde met de agglomeratie van Rijssel op de as naar Londen. Er zal nog heel wat water door de Seine moeten stromen voor het zover is. Nadere toenadering tot de economisch succesvolle tandem Vlaanderen- Holland lijkt eerder in de rede te liggen - de aanleg van een nieuw kanaal tussen Seine en Schelde is in dit verband een goed begin, vlak langs het gedoodverfde bestuurlijke centrum van de Noordwest-Europese multipool van de 21^e eeuw:....Brussel.

Noten

[1] Zie Robert Hood, ***A solution to the housing crisis? Revive garden cities*** In: ***The Guardian***, 4 september 2014

[2] Zie de opmerkingen van Valls over de dreigende ruimtelijk-sociale *apartheid* in steden als Parijs naar aanleiding van de aanslagen op *Charlie Hebdo* begin januari 2015 in o.m. ***Le Monde*** van 20 jan. 2015.

[3] Een theorie over het karakter van de twee eerdere industriële revoluties en een mogelijk op handen zijnde derde industriële revolutie is ontwikkeld door de Amerikaanse econoom en duurzaamheidsadviseur Jeremy Rifkin in diens ***De derde industriële revolutie - Naar een transformatie van economie en samenleving*** Amsterdam [Nieuw Amsterdam Uitgevers] 2014.

[4] Zie o.m.: Maarten van Ham e.a. , ***Socio-Economic Segregation in European Capital Cities*** London [Routledge] 2015/ 2016

[5] Zie: Pierre Sochon, ***Evangélistes de Bruxelles dans les campagnes roumaines*** In: ***Le Monde diplomatique***, februari 2014)

[6] Zie: ***Landverkäufe in der Ukraine - Tausende Hektar für den Westen*** in: ***Tageszeitung*** (09 11 15)